

DEOLOGIZACIJA IDENTITETA I OZANSTVENJENJE IDEOLOGIJE

O sportu, politici i hrvatskoj etnologiji

Ozren Biti

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U prilogu se otvaraju pitanja načina upletanja ideologije u znanstveni diskurs. Ona se raspravljaju kroz usporedbu dvaju tekstova političke tematike koji razvijaju interes za sport, a metodološki su upućeni na analizu medijskog sadržaja i diskursa. U prvome od njih, promovirano se viđenje kategorije identiteta iščitava kao ideologizacija identiteta, a davanje glasa stanovitim ideologijama, praćeno metodologijom lišenom ikakve interpretacije, tumači se kao ozanstvenjenje ideologije. U drugome pak tekstu, teorijska artikulacija teza i kritička interpretacija grade upozoravaju na mogućnost drukčijega znanstvenog pristupa temama, akterima i događajima s političkim predznakom. Temeljni je, naime, postulat znanstvenog rada proširivanje i produbljanje znanstvene spoznaje, a ne zagovaranje vrijednosnih sudova, što vrijedi i kad je riječ o visokonarativiziranim tekstovima humanističke provenijencije. Zamučivanje granica među tim načelno različitim orijentacijama može se objasniti kao plod intencije da se znanstveni rad pretvori u instrument neznanstvenih interesa. Takva intencija nalaže pojačanu osjetljivost i unutar hrvatske etnologije i kulturne antropologije, čija se analitičnost i kritičnost ne bi smjele usmjeravati samo na predmet istraživanja, nego i na vlastitu znanstvenost podjednako. Inače raste opasnost da se ideologije iz sfere stvarnosti perpetuiraju u sferi znanosti, odnosno onoga što se za nju izdaje.

Ključne riječi: ideologija, identitet, znanost, humanistika, etnologija, sport, politika

Sagledavajući društvenu krizu od sredine osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji koja je kulminirala ratom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kao novu realnu danost, Srđan Vrcan, u svojoj studiji o nogometu, politici i nasilju, onodobno je ponašanje i djelovanje nogometnih navijača na ovim prostorima protumačio u kontekstu politike.¹ Smjestio ih je time "s onu stranu pojmovnih i interpretativnih okvira glavnih socioloških teoretizacija o suvremenom nogometnom navijaštvu kao masovnoj pojavi" (Vrcan 2003: 80), nalazeći da su etničke tenzije igrale važnu ulogu u politizaciji i mobilizaciji navijača. Sudari su se navijačkih plemena, prema Vrcanu, "intenzivirali, radikalizirali i poopćili" (ibid.: 102), bili su to faktički "pripremni manevri ratnih sukoba koji su polako nastupali" (ibid.: 103).

Rat kao laboratorijska situacija za proučavanje navijačkog fenomena i, na drugoj strani, nogometno navijaštvo kao lakmus papir za testiranje ratne zbilje poslužili su i etnologu Ivanu Čoloviću da, slično sociologu Vrcanu, nogometnom malom nadomjesti veliku priču o "istoriji raspada Jugoslavije [...] u slavu bogova etničkog nacionalizma" (Čolović 2011: 109). Istražujući novi moment nasilja u ponašanju navijača-huligana u devedesetima, on govori o društveno-politički uvjetovanu prerastanju ritualnog i simboličkog sukobljavanja na stadionima u organizirani odlazak u rat.² Za razliku od Vrcanova teorijsko-interpretativnog pristupa navijačima i navijačkom nasilju, propitivanja upotrebljivosti postojećih eksplanatornih mreža te nudi nova objašnjenja koncepta, Čolović je terensko-istraživačkim pristupom ustanovio intenzivno prodiranje četničkog i ustaškog folkloru u navijačke pjesme

¹ Rad je proširen i doraden prilog panelu *Prepoznavanje krize: humanistika i etnologija između političke i tržišne instrumentalizacije te intelektualne odgovornosti* (Godišnji skup HED-a, 5. lipnja 2014.).

² O temi preseljenja navijača sa stadiona na ratište te njihova povratka na stadione po okončanju rata koautorski članak napisali su i sociolozi Srđan Vrcan i Dražen Lalić (1999).

huliganskog karaktera (ibid.: 119-127). Usto, ponudio je i analizu figure navijača-ratnika, referirajući se konkretno na Željka Ražnjatovića-Arkana, vođu navijačke skupine Crvene Zvezde "Delija", o kojemu je pozitivno, čak i panegirički pisano u navijačkim fanzinima i srpskom dnevnom tisku (ibid.: 123-125).

Prepoznavanje sporta kao indikatora širih političkih tokova u novije vrijeme u sociologiji, kulturnoj antropologiji i srodnim disciplinama nadopunjuje tezu o prožetosti društva i kulture politikom.³ Imajući u vidu dugu povijest znanstvenog tretiranja politike ozbiljnom, a sporta frivolnom sferom ljudskoga života, nesumnjivo je da je interes za dimenziju političkoga u sportu izostrio pozornost znanstvenika i za naizgled banalna zbivanja i prakse. U fokus je, osim toga, dospio i kontekst djelovanja pojedinih sportskih i političkih aktera te profil konkretnih događaja, kao što potvrđuju gore izdvojena promišljanja navijačkoga angažmana u vrijeme rata. Tek se u takvome okviru može afirmirati specifično znanstveni karakter zanimanja za fenomene koji privlače široku javnu pozornost potičući zdravorazumske stavove i tumačenja situacija.

Težeći društvenoj relevantnosti ostvarenih uvida, napose pri sinkronijskom istraživanju različitih vidova prožimanja sporta i politike, znanstveno je bavljenje sportsko-političkim temama postalo osobito izazovnim odvjetkom društvenih i humanističkih znanosti. Taj odvjetak, naime, kad je riječ o (po)ratnome vremenu i (post)tranzicijskome društvu poput hrvatskoga te o pripadnoj mu znanosti, podjednako danas kao i prije dva desetljeća, usporedo djeluje kao plodno tlo za specifične političke i ine ideologije. One se pokazuju – bilo eksplicitno ili implicitno, gdje gdje programatski,⁴ a gdje gdje opet mimikrijski – upletenima u same teze, epistemološke postavke i metodološke izbore.

Bavljenje sportsko-političkim temama u pravilu ne mimoilazi šire rasprave o politikama identiteta pa su i za to važno područje života i humanistike u novije vrijeme karakteristični izazovi – što sporadični pokušaji, a što strukturne tendencije da se otvori prostor onim akterima ili idejama koji su prepoznati kao vrijedni pozornosti, odnosno neopravdano zapostavljeni.⁵ Stoga ću se u nastavku pozabaviti i tim raspravama o politikama identiteta, nerijetko uvjetovanima neznanstvenim čimbenicima. Držeći na taj način na oku cjelinu, a polazeći od njezinih odabranih dijelova, pokušat ću uputiti na unutarnje, znanstveno-spoznajne probleme hvatanja u koštac sa sportsko-političkim i, preko njih, političko-antropološkim temama.

Ti se problemi jednim dijelom očituju na razini odabira građe pa ću se, uvažavajući preferencije suvremenih istraživača sporta, koncentrirati na ona istraživanja koja se oslanjaju na medijsku građu analizirajući bilo njezin sadržaj ili diskurs. Iako je Čolović još sredinom osamdesetih – u vrijeme kad se u kontekstu jugoslavenske znanosti sociologija sporta tek pojavljivala kao posebna grana sociologije (Čolović 1985: 207) – pronalazeći mjesto "fudbalskoj priči" u svojem "etnolingvističkom proučavanju paraliterature", ustvrdio da je istraživačima suvremenog sporta najbogatiji izvor sportski tisak, a da su manje okrenuti promatranju samih sportskih priredbi (ibid.: 208), ipak je, ponajviše dakako zahvaljujući njemu,

³ O odnosu između kulturološkog obrata i politologije te o interpretaciji društva i politike u obzoru kulture vidi Cipek (2007).

⁴ Za dobar primjer takvog teksta, koji nudeći podatke o važnosti nogometa u životu hrvatskih iseljenika zapravo upozorava na važnost dijaspore za Hrvatsku, govori o "ulozi i značenju nogometnih klubova Croatia u inozemstvu i čuvanju hrvatskog identiteta" (Sopta 2008: 6), "bez obzira na to kada su osnovani, bilo u izbjegličkim kampovima nakon završetka Drugog svjetskog rata bilo pedesetih godina u Kanadi, SAD-u, Australiji ili Južnoj Americi" (ibid.: 7-8), dakle o "značenju nogometnih klubova Croatia u izgradnji mosta suradnje i povjerenja, koji se godinama gradi između domovine i iseljene Hrvatske" (ibid.: 12) vidi Sopta (2008).

⁵ U pozivu na predstavljanje zbornika *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*, koje je održano u Zagrebu, u Velikoj dvorani Matice hrvatske, 12. ožujka 2014., stoji da zbornik "[t]eži osloboditi hrvatsko iseljeničtvo, napose ono koje je realiziralo povratak, sjena povijesti obilježeni prešućenim mjestima hrvatske iseljeničke tematike i negativnom retorikom o 'neprijateljskoj emigraciji'". Reakcionarna vehemencija tog poziva na predstavljanje znanstvene knjige, osnažena zgusnutom metaforikom, osim što teško nalazi pandana unutar jednoga žanra koji obično odlikuju konciznost i afirmativnost, ostavlja nejasnim tiče li se isključivo grijeha (kakve god) društvene povijesti ili također kritički apostrofirano znanstveno zanemarivanje ove istraživačke teme.

u desetljećima koja su uslijedila za *Divljom književnosti* (1985) sport pronašao svoje mjesto u etnologijskim i kulturno-antropologijskim istraživanjima gdje kao temeljno metodološko oruđe slovi tzv. sudjelujuće promatranje. Tomu je pridonijelo i to što se sport, gdje god da se u području humanističkih znanosti na epistemološkoj razini afirmira nacionalna konstitutivnost, daje jako dobro uklopiti, ali i to što se spočetka uže shvaćanje terenskog istraživanja proširilo pa su se tako legitimirali i metodološki pristupi koji omogućuju proučavanje profesionalnoga, a zapravo i medijskoga sporta.⁶

Medije kao aktere u sportu tretiram svojevrsnim posrednicima između igrača i publike, samim time i kao neizbježno upletene u različite ideološke i interesne sfere, pa mi je namjera pokloniti pažnju tomu kako se medijski diskurs, medijsko posredovanje, pa i konstruiranje sporta, a kroz sport i identiteta, predstavljaju i tumače u odabranim znanstvenim tekstovima. Polazna mi je pretpostavka da bi se eventualnim tretmanom medijskog sadržaja i diskursa na problematičan način, bez ograda, odnosno adekvatnoga teorijsko-interpretativnog okvira, izgubila nužna distinkcija između kolokvijalne i znanstvene uporabe pojmova, između znanstvenog i neznanstvenog jezika, a konzekventno i između *znanstvenog* i *ideološkog* naglaska u pristupu.

O domaćim je sportašima koji postižu međunarodne uspjehe promovirajući time svoju državu objavljeno u Hrvatskoj više publicističkih djela, a Božo Skoko je tu temu obradio u dijelu svoje znanstvene monografije o identitetu (Skoko 2004: 283-289, 351-363).⁷ On na drugom mjestu u knjizi ističe da "kor[i]jene hrvatskog *identiteta* možemo prije svega tražiti u svjesnosti samih sebe i svoga postojanja" (ibid.: 156), u načelu "biti svoj na svome, govoriti svojim jezikom, biti ponosan na ono svoje, domaće, izvorno i autentično" (Trnski prema Skoko 2004: 156), a tome pridodaje i da "značajan broj autora smatra kako je današnji hrvatski *identitet* doživio svoje 'ponovno rođenje' stvaranjem hrvatske države i borbom za neovisnost u Domovinskom ratu" (Skoko 2004: 159).

Ondje gdje se fokusira na sport,⁸ Skoko nudi na uvid isječke iz niza članaka domaćeg i stranog tiska koji ilustriraju njegovu tezu o važnosti sporta za Hrvatsku i smislenosti njegova iskorištavanja za nacionalnu promidžbu na međunarodnom planu. U tom kontekstu autor komentira i odabrane medijske reakcije na Ivaniševićovo osvajanje Wimbledona 2001. godine:

Tako je promocija Gorana Ivaniševića nakratko postala promocija njegove zemlje i njegova naroda, jer su ti pojmovi nerazdvojni, kao što je vidljivo i iz tekstova, koji povezuju Gorana s političkim prilikama u zemlji. S druge strane, Goran je postao 'ogledni primjerak' tipičnog hrvatskog čovjeka. Iako se u pojedinim tekstovima uz Hrvatsku vežu negativne konotacije poput haaškog suda, rata ili loše političke situacije u zemlji, zahvaljujući Goranovoj popularnosti ti se pojmovi neutraliziraju, ili čak dobivaju pozitivno značenje a Hrvatska u cijelosti dobiva odlike popularnosti, razigranosti, simpatičnosti... (Skoko 2004: 354)

Uzimajući ovaj citat kao sinegdohu Skokina predstavljanja nacionalne promidžbe kroz sport, korisno je podsjetiti na opasku Srđana Vrcana kako velik dio suvremene sociologije i politologije pati od poistovjećivanja društva s modernom nacionalnom državom (Vrcan

⁶ O tome da su i sportski studiji u 1990-ima i 2000-ima u velikoj mjeri fokusirani na medijske sportove i sportske medije, što ih metodološki usmjerava na tekstualne analize, vidi Plymire (2005).

⁷ Kao "jedan od vodećih hrvatskih stručnjaka za odnose s javnošću koji je uspješno spojio teoriju i praksu ovog zanimanja", kako to stoji na službenim mrežnim stranicama Millenium grupe (www.mpr.hr), gdje se također može pronaći podatak da je Božo Skoko jedan od njezinih suosnivača, a danas vanjski savjetnik za strateško komuniciranje, on se s pozicije političkih znanosti bavi odnosima s medijima, upravljanjem nacionalnim identitetom i imidžem te brendiranjem države.

⁸ Skoko se i u novijoj knjizi dotiče teme sporta, ali naglasak s aktera sporta i njihova doprinosa stvaranju slike o Hrvatskoj premješta na "međuvodnost imidža države i sportskih događaja" (Skoko 2009: 155-167).

2006: 215). Naime, kad se piše o identitetu, imidžu i promociji države (Skoko 2004) ili pak o “državi kao brendu” (Skoko 2009), ona lako može prerasti u “kontejner društvene moći”, “kontejner osobitog paketa nacionalne kulture” te “kontejner nacionalnog identiteta” (Vrcan 2006: 215).

Za Radu Kalanja, takvo se spisateljsko nagnuće Bože Skoke uklapa u ekspresivno-dizajnersku inačicu komunitarističkog imaginarija, naglašenog priklanjanja (nacionalnoj) zajednici koje u nas prevladava kad se raspravlja o identitetu (Kalanj 2005: 69-70). S jače ili slabije izraženim liberalno-individualističkim korektivima, projekтивно-komunitarističko poimanje identiteta prodire gdjekad iz širih javnih rasprava i u znanstveni diskurs, što valja držati simptomatičnim ne samo za znanost koja se bavi hrvatskim društvom nakon raspada federalnog i višenacionalnog sistemskog okvira, dodatno opterećenim ratom, nego i za svaku znanost koja proučava društva tranzicijske preobrazbe (usp. Kalanj 2005).

Primijene li se Kalanjevi kriteriji te uvažavaju njegovi primjeri, Skoko bi spadao među autore koji iz “priča o identitetu” izvode neprijeporne predodžbe i “istine o identitetu hrvatskog društva”, kao i “nacionalno-društveno suglasje i jedinstvo usredotočeno na značajne ljude i događaje, vrijednosti i ideale” (ibid.: 69).

Takvih autora nema malo, kao što ni reperkusije takvog pisanja nisu neznatne. Naime, kada se nacionalno-etnički identitet afirmira kao konstitutivni princip uređenja države i društva (Sekulić 2004: 183) pa kad se u tu svrhu koristi kulturalni esencijalizam – dakle kad se identitet shvaća kao postojana tvorba koju samo treba ideološki oživjeti i aplicirati na stvarni život homogene zajednice (Kalanj 2005: 64) – tada imamo posla s *ideologizacijom identiteta*. Tom se odrednicom ne želi istaknuti samo vrijednosno negativne konotacije pojma ideologije, već se činjenici da “ideologije imaju znatnu ulogu u ublažavanju i smanjivanju dvosmislenosti i složenosti društvenog života, te time pridonose oblikovanju identiteta” pridodaje uvid u paralelne negativne identitetske strategije poput diskriminacije, netolerancije i uklanjanja drukčijega (Ravlić 2001: 154).

Predloženo se povezivanje kategorija *ideologije* i *identiteta* ujedno oslanja i na van Dijkov multidisciplinarni pristup, koji uz uvažavanje društvenih naglašava spoznajne i diskurzivne dimenzije ideologije.

Glavna je *spoznajna* funkcija ideologija organizirati društvene predodžbe neke skupine. To neizravno znači da konkretnim, područno relevantnim stavovima i znanjima one nadziru društvena i osobna uvjerenja i na kraju društvene prakse i diskurs zasnovan na potonjima. (van Dijk 2006: 416)

Smislenost van Dijkove fine distinkcije između kulturnog znanja kao zajedničkog interesa i skupnih, često pristranih uvjerenja (van Dijk 2006: 59-64) potvrđuje i Čolovićevo viđenje praktičara politike identiteta, “nacionalnih radnika” čije je djelovanje usmjereno zaštititi i čuvanju identiteta (Čolović 2014: 19). Pri njihovu prakticiranju identiteta razvidno je da “ideologija ekstrapolira, zaoštava, poopćava ili izokreće samo one istine koje joj vrijednosno-svjetonazorski i pragmatički najviše odgovaraju” (Kalanj 2009: 242). Pošto je ustanovio da svojim esejima o identitetu samo perpetuira, dakako prije svega u Srbiji, na spomenutim temeljima sazdane, prevladavajuće diskurse i ondje postojeće režime istine, Čolović je potpuno odustao od identiteta kao analitičke kategorije (Čolović 2014: 6).

Po svemu bi se moglo zaključiti da isto ono što Čolovića tjera na “rastanak s identitetom”, Skoku navodi da se njime bavi. Dok prvi, sa znanstvenog stajališta, ima problem sa težnjom da budemo što jesmo i sa samopredstavljanjem kao odgovorom na negativne stereotipe, drugome je ta težnja polazište pa i rješenje koje kao znanstvenik prezentira, razrađuje i posreduje zainteresiranoj publici, potencijalnim daljnjim praktičarima politike identiteta.

U svome znanstveno-istraživačkom bavljenju fenomenom identiteta, i srpski je antropolog sporta Ivan Đorđević, poput Skoke, upućen na medijsku građu. On analizira medijski diskurs interpretirajući njegovu ulogu u izgradnji i očuvanju srpskog identiteta pa u tu svrhu, između ostaloga, citira i nekoliko pasusa iz srpskoga tiska koji se bave izjavama, ponašanjem i dogodovštinama dvojice istaknutih srpskih košarkaša tijekom priprema srpske košarkaške reprezentacije za Europsko prvenstvo 2007. godine. U citiranim je novinskim člancima u prvi plan neslučajno došao kapetan Milan Gurović, inače poznat po tetovaži Draže Mihailovića na ramenu, odnosno njegova konverzacija s kolegom iz momčadi Darkom Miličićem o tome koliko tko od njih ima znanja o “Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini u vreme Drugog svetskog rata” (*Glas javnosti* prema Đorđević 2009: 97). U ključu patriotizma koji se opire surovom profesionalizmu prenesena je i epizoda s konferencije za novinare kad se s mobitela drugospomenutog košarkaša kao pozivni signal začula pjesma “Marširala kralja Petra garda” (Đorđević 2009: 97). Također su u pojedinim člancima istaknute izjave istih protagonista o važnosti himne “Bože pravde” za njihov performans na parketu i za sam rezultat reprezentacije.

Prema Đorđeviću, iz dijelova sportskog tiska na taj način posvećenih politički osjetljivim temama može se iščitati strategija homogeniziranja nacije kroz učitanje novog identiteta povezanog s konceptom “srpstva”. Iz odabranih primjera etički prijepornoga medijskoga pretvaranja privatnog mišljenja dvojice igrača u javni diskurs proizlazi da se kod državne reprezentacije potencira isključivo etnička pripadnost, a četništvo ističe kao poželjan identitetski obrazac. U sklopu takve “strategije izgradnje ‘nove, lepše’ budućnosti putem odbacivanja prošlosti”, na djelu je, smatra autor, kultura selektivne tradicije, jer se iz prošlosti odabire onaj segment, to jest sadržaj koji najbolje podupire željeno identitetsko preslagivanje u sadašnjosti. U tranzicijskim društvima poput srpskoga, prema Đorđeviću, iznimno je osjetljivo i potenciranje, dakle neprikladno definiranje “vrljih novih” etničkih markera poput himne, grba ili zastave (Đorđević 2009: 96-98), a što bi se zapravo u nekom drukčijem kontekstu dalo podvesti pod standardni sportski repertoar “banalnog nacionalizma” (ibid.: 110-111).

Slojevita interpretacija sportskih, medijskih i političkih fenomena, a kroz njih i identiteta suvremene Srbije, kod Đorđevića, čije je pisanje o tim temama sumjerljivo s onim Čolovića, djeluje u stanovitom smislu kao plod znanstveno-istraživačke, a onda i autorske nelagode kao posljedice “nelagode u kulturi”.

Nelagoda je povezana s jednim od toposa etnološkog rada – paralelnom umještenošću subjekta u *istraživanje* i u *istraživano*. Ona je također povezana s nerazdvojivošću teorijsko-metodoloških od političko-etičkih aspekata discipline. No, što je još važnije, povezana je i s pitanjem zastupanja⁹ koje zapravo nadilazi antropološke, pa čak i društveno-humanističke okvire, jer podsjeća na suštinsku razliku između politike i intelektualnog istraživanja. Potonje, naime, ne smije prestati s postavljanjem kritičkih pitanja te nema obavezu, ali ni privilegiju politike da se na nekoj poziciji zaustavi prepoznajući je kao svoju te odatle funkcionirajući logikom: tko nije uz mene, taj mi je neprijatelj (Hage 2010: 150).

Imajući sve to u vidu, lakše je razumjeti zašto se u predgovoru knjige *Za njima smo išli pevajući. Junaci devedesetih* (2011), koju je objavio kod hrvatskog izdavača, Čolović odlučio prokomentirati njezin naslov:

⁹ O “pitanju zastupanja”, ali i konkretnije o isprepletenosti epistemoloških i političkih pitanja u okviru “nativnosti”, koja je “osnovni modus antropologije koja otvoreno zainteresovano a ne prividno neutralno, s nekim identitetom i nekim kulturnim ciljem na umu a ne objektivno i distancirano, staje na stranu proučavanih” (112), te o “antropoložima u službi proučavanih” (129) (vidi Milenković 2014: 111-149).

Zar ova knjiga ne svedoči o tome da je njen autor bio jedan od onih koji u tom horskom pevanju nisu učestvovali, pa bi joj zato bolje pristajalo da se, na primer, zove *Za njima ste išli pevajući, a ja to gledao analizirajući?* Hvala, ali ipak ne, jer tek jedan takav naslov ne bi izražavao moj odnos prema zbivanjima i junacima devedesetih, o kojima govorim u ovoj knjizi. Nisam ja tada bio distancirani posmatrač koji piše izveštaj za neki međunarodni monitoring o stanju ljudskih prava u Jugoslaviji, nego građanin čija je država veselo srljala u zločin i propast, a on pokušavao da se u tome snađe, da se spase bede, ali je matica događaja i njega nosila. (Čolović 2011: 11)

Respektirajući Čolovićev pogled unatrag na političku antropologiju od 1990-ih naovamo, koji je ponudio u svojim najnovijim esejima,¹⁰ dakle imajući u vidu njegovo znanstveno iskustvo u tom pitanju, vrijedi promisliti i *politički, identitetski i ideološki moment* (unutar) hrvatske etnologije, čija su suvremena usmjerenja doduše objašnjiva vremenskim odmakom od ratnih zbivanja te posljedičnom istraživačkom koncentracijom na drugovrsne političke fenomene. No, istodobno pri ispitivanju tih usmjerenja upada u oči iskrivljavanje metodoloških rješenja koje joj je u nasljeđe ostavila ratna etnografija te (ne)uvažavanje epistemoloških postulata koje je afirmirala politička antropologija.

Ines Prica secirala je teorijske reperkusije etnografije rata viđene kao specifične, situacijski inducirane paradigme unutar polustoljetne povijesti discipline, ističući onovremenu “nuždu domaćeg etnografa da, fragmentarizacijom i metaforizacijom vlastitog iskustva, stvori kakav-takav analitički okvir ratne svakodnevice” (Prica 2001: 219), ali i napominjući da je ratna etnografija “našla svoj položaj u uskom prolazu gdje su se mimoilazile anticipacije ideoloških čitanja i transformacije vlastita diskurza pod teretom onezbiljenja ljudske traume u retoričkim figurama političkih i znanstvenih naracija” (ibid.: 222). No, ako je još prije rata nova etnološka paradigma upozorila da “konstrukcija kulturnih pojava bez presedana u tadašnjem etnografskom diskurzu zahtijeva ‘inicijacijske’, nesigurne i inovativne tekstualne strategije” (ibid.: 210-211), a onda je sve dodatno zakomplicirano ratom, kada “zbilja kao takva nasrne na bespomoćne znanstvene konstrukcije zbilje” (ibid.: 226), ostaje nam pitanje gdje se “postmoderni etnološki subjekt” kreće danas, sa već dva desetljeća protkana prevrtljivošću “tekstualne konstrukcije zbilje” iza sebe.

Spekulativnost i proroštvo, interpretativni relativizam, nedokazivost i neproverljivost, nemjerljivost i strukturalno-propozicijska mekoća – sve se to, po svom epistemološkom rangu, po relevantnosti, točnosti i primjenjivosti svoga znanja, kreće u mračnom predmetnom području ideoloških želja. (Kalanj 2009: 249)

Na temelju Kalanjeve prosudbe ispada da sociologija znanosti i sociologija ideologije ne nude previše razloga za optimizam (ni) etnologiji koja (bi) se razvijala na zasadama etnografije rata i političke antropologije.¹¹ Logično je pretpostaviti da “ideoložnost teorije” i dalje primorava na “stalni oprez” (usp. Prica 2001: 210), no koja je alternativa teoriji i interpretaciji? Pristati na disciplinarnu diferencijaciju i empirijsko-istraživačku specijalizaciju kao jedini i kumulativno-razvojno logičan put odvajanja etnologije od ideologije (usp. Kalanj 2009: 247)? Prepustiti se ponajprije primijenjenim istraživanjima, a k tome se posebno usmjeriti

¹⁰ Kao gost skupa “Identitet: višestrukost, mijene i prijepori”, u organizaciji Hrvatskog etnološkog društva (Zagreb, lipanj 2013), Čolović je održao plenarno izlaganje “Politika identiteta u savremenoj Srbiji” na temelju kojega je napisao esej “Rastanak s identitetom”, istovjetnoga naslova kao što je i knjiga u kojoj se taj esej nalazi.

¹¹ Humanističke znanosti još se i manje od društvenih uspijevaju osloboditi ideološkoga, npr. putem istinitih iskaza, impersonalnog stila, objektivnosti i podložnosti provjeri kao uobičajenih znakova razlikovanja znanstvenog od ideološkog mišljenja (usp. Kalanj 2009: 238-239).

na istraživanja nematerijalne kulturne baštine?¹² I može li se time uistinu zatvoriti vrata ideologiji ili ideološka prijetnja samo “mijenja dlaku”?

U svom sintetskom pregledu stoljeća hrvatske etnologije Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić ističu upućenost na identitet i suvremenost kao karakterističnu za disciplinarno stanje posljednjega desetljeća, a tezu o recentnoj “diversifikaciji discipline” upotpunjuju ukazivanjem na teorijski refleksivne i etnografski bazirane priloge smještene u konkretan društveni i politički kontekst (Čapo i Gulin 2013: 18-19). Takva ocjena ostavlja više mjesta za zadovoljstvo novijim kretanjima u hrvatskoj etnologiji negoli za prepoznavanje krize u njoj. To se uostalom podudara s opservacijom autorica glede razdoblja u kojem se pojavila etnografija rata gdje se konstatira: “prava kriza se u 1990-ima odvijala u stvarnom životu” (ibid.: 15). Ta se polemika tvrdnja odnosi na tekstove koji su refleksiju “dvoglavosti etnologije”, vezanu uz previranja domaće struke, tumačili u kontekstu unutardisciplinarne krize (usp. Prica 2001; Pletenac 2006).

Pulsiranje krize između predmeta i načina njegova istraživanja/teoretiziranja u stano vitom je smislu – izvan rasprave o kulturnohistorijskom i kulturnoantropološkom pristupu unutar etnologije – konstatirala još Lidija Sklevicky kad je u svom članku “Profesija etnolog: analiza pokazatelja statusa profesije” istaknula da kao etnolozi “živimo u interesantnom vremenu” te smo “svjedoci”, “sudionici”, a možda i “sukrivci” “suvremenih nelagoda u kulturi, nelagoda s kulturom”, “koje nedvojbeno zahtijevaju interpretaciju” (Sklevicky 1991: 46).¹³

Današnje vrijeme nije, međutim, manje interesantno od onoga u osvit ili tijekom rata u Hrvatskoj jer izazovi etnološkom i antropološkom radu, a osobito onome orijentiranom na političke teme, svejednako proizlaze iz prelijevanja nelagode iz kulturne i društvene u znanstvenu sferu. Konkretnije, kao što formulira sociolog Duško Sekulić iščitavajući radove u svojoj struci, oni se nadaju iz poteškoća s razdvajanjem znanosti od ideološkog omotača te, što je još gore, iz pretenzija za znanstvenim legitimiranjem društvenog poretka koji odgovara određenoj konstelaciji snaga (Sekulić 2004: 163, 183).

Uzmu li se u obzir takvi trendovi, inzistiranje na parceliranom stvarnom životu kao zadovoljivome predmetu etnografskih istraživanja i kulturno-antropoloških teorijskih promišljanja, koliko god pozdravljalo uvažavanje popratnog društvenog i političkog konteksta, zanemaruje potrebu za problematiziranjem tekstova koji se bave tim pronađenim ili odabranim komadićima života. Takve bi se, nasušno važne, kritičke tekstualne analize mogle shvatiti i kao produžetak “kritičkog dijaloga s onima u poziciji moći”, a istovremeno i kao borba za prepoznatljivost kako u javnosti, tako i u užoj znanstvenoj zajednici. Slabosti za koje je Sklevicky prije četvrt stoljeća ustanovila da postoje u etnološkoj profesiji (a zapravo su primjetne i šire u humanistici) – “izostanak teorijske kritike” (Sklevicky 1991: 49) i nedorečenost “kritičke teorijske samorefleksije” (ibid.: 54) – neće se dati popraviti ako se ne ode korak dalje od načelnog primjećivanja (a) teorijskog usmjerenja discipline.

Kritičko bavljenje tekstovima trebalo bi, dakle, označiti važan pomak od inventure predmeta domaće etnologije do analiziranja kako se ona njima u kojem slučaju bavi – u rasponu od istraživačkog do autorskog pozicioniranja. Uostalom, ako je “[p]itanje autorskog pozicioniranja” koje se u ratnoj etnografiji otvorilo ostalo “važan segment promišljanja hrvatske

¹² O tome u kojoj mjeri uvažavanje potreba UNESCO-a, a i podvrgavanje medijskim i administrativnim zahtjevima, znači prikloniti se “proizvodnji baštine” te kakve to posljedice ostavlja na karakter etnološkog rada u Hrvatskoj vidi Hameršak i Pleše 2013. Zagovornici i promicatelji “baštinske paradigme” u hrvatskoj etnologiji mogu se, s druge strane, osloniti na argumente Miloša Milenkovića iznesene u njegovoj studiji o aporijama antropologije multikulturalizma i zabludama postkulturne antropologije. Sagledavajući doduše konkretne probleme i mogućnosti iz perspektive srpske antropologije i srpskog društva, on nudi post-pesimističku strategiju za disciplinu u vidu refokusanja s politike identiteta na očuvanje kulturnog nasljeđa (Milenković 2014).

¹³ Preuzimam od autorice prvo lice množine, kojime ona jasno daje do znanja svoju pripadnost zajednici etnologa, a time i vlastito dijeljenje svih problema i etičkih obveza te profesionalne znanstvene zajednice.

etnologije do danas" (Čapo i Gulin Zrnić 2013: 17), zašto ne ispitati kako to danas u tekstovima funkcioniraju "retorika, fikcionalnost i subjektivnost" kao "sastavni dijelovi kulturnoantropološkog istraživanja", što to znači u novim, u odnosu na ratnu etnografiju izmijenjenim, okolnostima staviti "naglasak na fragmente", to jest koje su recentne derivacije "eksperimentiranja s etnografskim pismom" (ibid.: 15).

[E]tnološki dobar odgoj je sve do devedesetih godina nalagao izbjegavati ikakav osvrt na odnose moći i bilokakvu političku aluziju, premda je u biti istraživanje kulturnih pojava, predodžbi ali i procesa neodvojivo od usporednoga razmatranja odnosa moći. No vrijeme za političkoantropološku interpretaciju u našoj sredini u sedamdesetima još nije bilo sazrelo. (Rihtman-Auguštin 2000: 248)

Ako su kriza i nelagoda devedesetih prepoznati unutar i glede istraživanog predmeta, što je iznjedrilo važne promjene u karakteru samih istraživanja, pa se stoga ratne godine, ratna etnografija i politička antropologija iz tog vremena mogu smatrati svojevrsnom disciplinarnom prijelomnicom, je li otada do danas stvoren potencijal za daljnji iskorak? Što danas, u vremenu političkih, ali i posvemašnjih tržišnih instrumentalizacija znanosti i struke, nalaže "etnološki dobar odgoj"? Kolegijalnost iskazanu okretanjem glave od problema? Homogenizirajuće disciplinarno samozadovoljstvo kao zaštitu od izvanjskih ugroza u jednoj za humanistiku evidentno nepovoljnoj društvenoj i znanstvenoj klimi?

Imajući u vidu još u 1990-ima ustanovljene specifične muke teoretiziranja o fenomenima političke antropologije,¹⁴ promišljanje (političkih, nacionalnog...) identiteta moralo bi i danas biti nadopunjeno osvješćivanjem disciplinarnog identiteta koje ne bi zastalo na promociji disciplinarne poetike i vježbanju retorike, nego bi bilo nadograđeno kritičkim propitivanjem jezika, metoda i predmeta konkretnih tekstova političke antropologije, a naposljetku i preispitivanjem autorskih, odnosno subjektivnih pozicija, ukoliko se one ne preklapaju. Kako je demitologizacija u samoj srži disciplinarnog identiteta, kritička je antropološka misao nužno usmjerena i na raskrinkavanje različitih tipova ideologija i ideologizacija.¹⁵

S obzirom na sve spomenute izazove, mnoge svojstvene i humanističkim i društvenim znanostima u cjelini, nameće se zaključak kako se danas znanstveno-analitički i znanstveno-kritički pristup hrvatskom društvenom identitetu, bio on etnološki, sociološki, povijesni ili politološki, ne može adekvatno artikulirati samo kroz analizu te kritiku kulture i društva. Potrebno je i polemičko bavljenje znanstveno ovjerenim glasovima¹⁶ koji plasiraju i promoviraju određene ideologije. Upravo na njima treba iskušati teorijski osmišljenu interpretaciju.

Nelagoda u kulturi je, baš kao i sama kultura, neodvojiva od humanističkih znanosti koje se njome bave. Ideološki se prijevori sele iz jedne sfere u drugu, čineći praktički neizbježnim

¹⁴ Dunja Rihtman-Auguštin je, doduše, u predgovoru knjige *Ulice moga grada* istaknula da joj se čini "kako je mnogo udobnije teoretizirati o fenomenima političke antropologije nego ih osobno proživljavati" (Rihtman-Auguštin 2000: 6-7), ali upravo je ta prividna udobnost ono traumatsko mjesto discipline koje uostalom autorica u nastavku osvještava te u skladu s time i najavljuje vlastiti modus "teorijske borbe". Simptomatično je kako je njezina, dodatno nadograđena misao – "stoga čitatelju neće ostati skrivena moja raspoloženja i strepnje" (ibid.: 7) – poslužila i Čoloviću, koji također inklinira proživljenom znanju, još i protokanom ironijom (usp. Čolović 2014: 7), što potvrđuje moto pred njegovim esejom o rastanku s identitetom (ibid.: 167).

¹⁵ Ono što, prema Ghassanu Hageu, kritičku antropološku misao specifično određuje, njezina je kvaliteta da nam omogući refleksivan izlazak iz sebe, povezan s uvidom da smo/možemo biti drukčiji nego što jesmo. Uvid je to koji proganja jer neprestano podsjeća na neiskorištene potencijale koji leže među i u nama, na različitost, drugost i drukčijost kao dio nas (Hage 2012: 289-290).

¹⁶ Pod znanstvenim ovjeravanjem glasova imam na umu i infrastrukturni moment uređivanja, objavljivanja, recenziranja knjiga i sl, pa je taj pojam širi od pukoga davanja glasova. No, postoje i različita tumačenja davanja glasova, pri čemu se neka pozivaju na status te etnografske metode u suvremenoj etnologiji i kulturnoj antropologiji. Tako zaključku članka koji se kreće na razmeđu političke i književne antropologije stoji: "U ovome tekstu pokušali smo prikazati migrantsku tematiku u književnome opusu durdevečkoga književnika i skupljača predmeta tradicionalne podavske seoske baštine Slavka Čambe. Umjesto sinteze s književnoteorijskim pretenzijama utemeljene na minucioznoj stilističkoj analizi, prednost smo dali piscu i njegovu književnome glasu, nalik na suvremene etnologe i kulturne antropologe koji daju glas svojim kazivačima/sugovornicima da progovore o svojim iskustvima" (Piškorec 2014: 73).

kontaminiranje znanstvenog teksta ideološkim sadržajima. Istraživačka temeljitost i intelektualna odgovornost ono su, međutim, što treba spriječiti da se ideologizacija identiteta, pa i ideologizacija znanosti, ne pretvore u kudikamo problematičnije oznanstvenjenje ideologije. Potonje podrazumijeva ne samo pokrivanje vrijednosnog izbora znanstvenom frazom (Sekulić 2004: 183), nego i znanstvenom infrastrukturom, a to je onaj konačni negativni učinak pristajanja na političku i tržišnu instrumentalizaciju etnološke profesije i rada.

LITERATURA

- Cipek, Tihomir. 2007. "Kulturološki obrat i politologija. Povratak kulturno-povijesnom kontekstu". U *Izlazak iz množine. Stanje hrvatske političke znanosti*. Mirjana Kasapović, ur. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 271-293.
- Čapo Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2013. "Stoljeće hrvatske etnologije i kulturne antropologije". U *Hrvatska svakodnevnica. Etnografije vremena i prostora*. J. Čapo i V. Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 7-30.
- Čolović, Ivan. 1985. *Divlja književnost. Etnolingvističko proučavanje paraliterature*. Beograd: Nolit.
- Čolović, Ivan. 2011. *Za njima smo išli pevajući. Junaci devedesetih*. Zagreb: Pelago.
- Čolović, Ivan. 2014. *Rastanak s identitetom*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- van Dijk, Teun. 2006. *Ideologija. Multidisciplinarn pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Dordević, Ivan. 2009. "Umeju li antropolozi da igraju fudbal? Sport i identitet u savremenoj Srbiji". *Antropologija* 9: 89-103.
- Hage, Ghassan. 2010. "Hating Israel in the Field. On Ethnography and Political Emotions". U *Emotions in the Field. The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. James Davies and Dimitrina Spencer, ur. Stanford: Stanford University Press, 129-154.
- Hage, Ghassan. 2012. "Critical Anthropological Thought and the Radical Political Imaginary Today". *Critique of Anthropology* 32: 285-308. [<http://dx.doi.org/10.1177/0308275X12449105>]
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2013. "Uvod u proizvodnju baštine". U *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. M. Hameršak, I. Pleše i A.-M. Vukušić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 7-28.
- Kalanj, Rade. 2009. "Sociologija i ideologija". *Socijalna ekologija* 18/3-4: 237-266.
- Kalanj, Rade. 2005. "Liberalno i komunitarističko poimanje identiteta. Prilog analizi identiteta hrvatskog društva". *Socijalna ekologija* 13/1-2: 55-74.
- Milenković, Miloš. 2014. *Antropologija multikulturalizma. Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*. Beograd: Etnološka biblioteka.
- Piškorec, Velimir. 2014. "Migrantsko iskustvo u djelima durdevečkog književnika Slavka Čambe". U *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. J. Čapo, C. Hornstein Tomić i K. Jurčević, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 43-75.
- Pletenac, Tomislav. 2006. "Između paradigmi. Je li Odsjek postao dobro mjesto za krizu?". *Studia Ethnologica Croatica* 18: 9-20.
- Plymire, Darcy. 2005. "Qualitative Methods in Sport-Media Studies". U *Qualitative Methods in Sports Studies*. D. Andrews, D. S. Mason i M. L. Silk, ur. Oxford, New York: Berg, 139-164.
- Prica, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.
- Ravlić, Slaven. 2001. "Politička ideologija. Preispitivanje pojma". *Politička misao* 38/4: 146-160.
- Rihtman-Augustin, Dunja. 2000. *Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Sekulić, Duško. 2004. "Ideološkijska transformacija znanosti". *Revija za sociologiju* 3-4: 159-186.
- Sklevicky, Lydia. 1991. "Profesija etnolog. Analiza pokazatelja statusa profesije". U *Simboli identiteta*. D. Rihtman-Augustin, ur. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 45-67.
- Skoko, Božo. 2004. *Hrvatska (identitet, image i promocija)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Skoko, Božo. 2009. *Država kao brend. Upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Sopta, Marin. 2008. *Sveto ime Croatia. Hrvatski nogometni klubovi "Croatia" u iseljeništvu*. Zagreb: Udruga "Hrvatska dijaspora", Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".
- Vrcan, Srđan. 2003. *Nogomet, politika, nasilje. Oglеди iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Vrcan, Srđan. 2006. *Nacija, nacionalizam, moderna država. Između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Vrcan, Srđan i Lalić, Dražen. 1999. "From Ends to Trenches, and Back. Football in the Former Yugoslavia". U *Football Cultures and Identities*. G. Armstrong i R. Giulianotti, ur. London: MacMillan, 176-185.

Turning Identity into Ideology and Ideology into Science. On Sports, Politics, and Croatian Ethnology

Summary

The paper examines the ways of treating ideology in the scientific discourse by offering a comparison between two articles on the relationship between sports and politics. While both opt for the method of media content and discourse analysis, there is an important distinction between the chosen approaches. The first article promotes (national) identity in an ideological way bereft of any interpretation. Its particular ideology is thus tacitly turned into science. The other article, on the contrary, offers a critical interpretation of the collected material as well as theoretical articulation of its thesis. Rather than passing direct value judgments, science is expected to extend and deepen its insights. By transforming scientific work into the instrument of non-scientific interests, one confuses these fundamentally different orientations. To avoid this pitfall, Croatian ethnology and cultural anthropology ought to be careful enough not to neglect scientific claim by directing their attention exclusively at the so called research object. Otherwise, there is a danger that the ideologies that silently inhere to the apparently “natural shape” of the latter would perpetuate in what is expected to be scientific discourse.

Key words: ideology, identity, science, humanities, ethnology, sports, politics